

Între etnic și civic – o analiză a principalei tipologii a naționalismului

Abstract: Originated in the works of German historian Frederick Meineke and made popular by the work of Hans Kohn in the second half of the 20th Century, the distinction between civic and ethnic nationalism is undoubtedly dominant within the nations and nationalisms field of study, being used in a vast array of theoretical approaches, from modernism (Ernest Gellner) to ethno-symbolism (Anthony Smith). Nevertheless, its analytical substance and its explicative power are rarely questioned, usually being taken as axiomatic.

In this article I am attempting a critical exploration of the civic/ethnic model, by particularly focusing on its normative dimension and on the constitutive dynamics between modernity and nationalism. Therefore, I am planning to answer the following questions: what are the main characteristics of the civic-ethnic distinction? Is it an useful operational model or just a normative one, based primarily on ideological expectations? What is its relevance for the study of nations and nationalisms in the Eastern European Periphery?

Keywords: ethnic nationalism, civic nationalism, Ernest Gellner, analytic distinction

1. Introducere

Originată în opera istoricului german Frederick Meineke și popularizată de Hans Kohn la jumătatea secolului XX, distincția dintre naționalismul civic și cel etnic este neîndoiește cea mai prezentă în aria studiilor de națiune și naționalism, fiind utilizată în abordări teoretice extrem de diverse, precum modernismul (Ernest Gellner) ori etno-simbolismul (Anthony D. Smith). Cu toate acestea, substanța analitică, respectiv re-

Nicolescu Valentin Quintus, PhD¹

Cercetător post-doctoral SNSPA

relevanța explicativă a distincției amintite sunt rareori chestionate de specialiștii din domeniu, nu o dată ea fiind tratată drept axiomă, prin aceasta modelând implicit analizele din aria de cercetare a națiunii și naționalismului. Este vorba despre o distincție explicit valorică și nu de una explicativă, ce deosebește între naționalismele Vestice „bune” și cele Estice „rele” și care se construiește în jurul unor valori și așteptări profund ideologice.

În cadrul studiului de față îmi propun o explorare critică a modelului civic/etnic, axându-mă în particular pe dimensiunea sa normativă, pe conexiunea modernitate-naționalism asumată ca definitivă în cadrul său și, nu în ultimul rând, pe impactul pe care acesta îl are asupra studierii națiunii și naționalismului în cazul periferiei estice europene. Întrebările la care îmi propun să răspund sunt așadar următoarele: care sunt principalele caracteristici ale modelului civic-etnic? În ce măsură reprezintă acesta un model operațional și nu unul normativ? Care este relevanța reconceptualizării distincției civic-etnic pentru studiul naționalismelor din periferia estică a Europei?

2. Geneza și caracteristicile distincției etnic-civic

Prima și cea mai cunoscută dintre distincțiile analitice ce operează în privința naționalismului este cea civic/etnic, fiind cu certitudine ce-a dintâi apărută din punct de vedere istoric și, totodată, ce mai larg utilizată în cercetările din domeniu. Acestea operează de regulă cu asumția implicită a validității celor două ideal-tipuri, prin aceasta aplicând, cum voi încerca să arăt mai jos, o judecată de valoare în privința diverselor formule pe care naționalismul le adoptă în diferite arii geografico-istorice. Asocierea etnicității, respectiv a civismului cu naționalismul din punct de vedere analitic pot fi originare în două modele juridice distincte de acordare a dreptului de a fi parte a comunității politice – *jus soli*, respectiv *jus sanguinis*². Cel care originiază această distincție este istoricul german Frederick Meineke, în lucrarea sa *Cosmopolitanismul și statul națiune* din 1907. Aici el afirmă existența unei diferențe fundamentale între națiunile culturale și cele politice, în sensul în care primele sunt înțelese ca fiind pasive, în timp ce ultimele ca active din punct de vedere politic³.

În cazul naționalismului civic, cetățenia este cea care conferă naționalitatea, în timp ce pentru viziunea naționalismului etnic ascendența reprezintă criteriul central al naționalității. În același timp, unii autori asociază cele două tipuri ale naționalismului cu forme specifice ale relației stat modern-națiune, în sensul în care modelul civic presupune că statul este cel care își transformă populația într-o națiune, în timp ce în cazul modelului etnic națiunea – inițiată de o mișcare națională – este cea care își propune construcția statului-națiune⁴. Alți autori, precum David Brown văd distincția amintită ca fiind bazată pe un cumul de factori, între care cei mai relevanți sunt reprezentați de modelele de atașament (rațional vs irațional), impactul liberalizator al emergenței claselor de mijloc, respectiv tipurile de construcție a identității – reactivă versus auto-generată⁵.

Mai mult, există și o componentă istorico-geografică a acestei distincții analitice, ce suprapune lumea occidentală naționalismului civic (în particular Anglia, Franța, Statele Unite, Elveția și Olanda) și arealul central și est-european celui etnic. Hans Kohn, printre primii cercetători care formulează distincția dintre cele două tipuri de naționalism, vede originea istorică a naționalismului civic în Anglia secolului 18, ca „expresie a spiritului vremii, în ceea ce privește accentul pus pe individ și pe drepturile sale, în caracterul umanist al epocii Iluministe”⁶. Vorbind despre nașterea națiunii americane, Kohn identifică trăsăturile caracteristice ale naționalismului civic – „noua națiune nu se baza în mod evident pe descendența comună ori pe o religie comună și nu era distinctă prin propria sa limbă sau tradiție literară ori legală de națiunea de care își propunea să se separe. S-a născut în urma unui efort comun, într-o luptă pentru drepturi politice, pentru libertate individuală și toleranță, – drepturi și tradiții engleze, dar acum transformate în drepturi inalienabile ale fiecărui om, universalizate ca speranță și mesaj pentru întreaga umanitate”⁷. Așadar, naționalismul civic se definește ca o mișcare politică vizând limitarea puterii guvernamentale și asigurarea libertăților civile, în ideea edificării unei societăți civile raționale și liberale⁸. Sentimentul comunitar gravitează în jurul unui destin comun orientat către viitor, centrându-se asupra credinței că traiul într-o patrie comună (din punct de vedere teritorial) și că loialitatea față de instituțiile sale de stat și sociale vor genera un caracter național particular și o cultură civică specifică⁹. Din acest punct de vedere naționalismul civic se vrea optimist, bazat pe obligația etică a fiecăruia față de comunitatea civică și politică și orientat către progresul acesteia.

Ce-a de-a doua formă a naționalismului, cea etnică, este în viziunea lui Kohn specifică societăților non-occidentale, care erau mai puțin dezvoltate decât acestea în ceea ce privește

ideile politice și structura socială, dezvoltându-se însă sub influența acestora¹⁰. Dacă în primul caz, cel al naționalismului civic, agentul principal al schimbării politice era reprezentat de clasa mijlocie puternică – burghezia –, în privința valului doi de naționalisme, etnice, societatea este de regulă împărțită între aristocrația funciară și țărănime, clasa mijlocie fiind așadar (cvasi-)inexistentă. Naționalismul etnic apare ca o reacție a elitelor intelectual-politice din periferia Occidentului la modelul civic-liberal, pe fondul dependenței de acesta¹¹. Ia naștere astfel un tip de naționalism reactiv și opus fermentului liberal ce constituie motorul naționalismului de prim val al Occidentului. Se centrează în jurul unui sentiment particular al comunității, ce valorizează credința în miturile originii comune și percepția conform căreia acestea sunt confirmate de similaritățile existente în prezent în rândul populației – de la fizionomie la limbă ori religie. Dreptul la auto-determinare se fundamentează pe apelul la mituri precum cel al originii comune, al rudeniei, respectiv pe dovezile contemporane ale acestora, precum cele lingvistice, culturale sau fizice¹². Pentru a sintetiza, diferențele principale dintre cele două tipuri de naționalism sunt următoarele: în Occident naționalismul a fost un fenomen politic ce fie a fost precedat, fie a coincis cu inițierea construcției naționale; naționalismul estic apare mai târziu, într-un al doilea pas, și s-a aflat în conflict cu realitatea politică a statelor existente, acționând în aria culturală; naționalismul civic nu s-a centrat în jurul miturilor și mitologiilor istorice, în timp ce opusul este valabil în cazul naționalismului etnic; în același timp, naționalismul Occidental este legat intim de libertatea individuală și de raționalismul cosmopolit iluminist, în timp ce pentru tipul etnic acest lucru nu se aplică¹³. De asemenea, fiecare dintre ele două tipuri se află într-o relație particulară cu statul sau, mai degrabă, cu construcția statală: în cazul naționalismului civic-occidental instituția statală precede sau coincide cu apariția națiunii, în timp ce pentru naționalismul etnic lucrurile stau exact invers. Aici, comunitatea națională precede statalitatea, a cărei dobândire, în virtutea principiului autodeterminării, devine principal obiectiv asumat al mișcării naționale/iste.

Literatura contemporană face și ea apel la cele două tipuri de naționalism definite de Meineke și mai apoi de Kohn, utilizându-le ca instrumente în analiza națiunii și naționalismului. Pentru Antony D. Smith de exemplu, dihotomia este cea dintre naționalismul occidental-civic și cel non-occidental-etnic. Primul dintre acestea numără printre elementele sale specifice existența unui teritoriu istoric, a unei comunități legal-politice, a egalității între membrii acesteia și a unei culturi și ideologii civice comune¹⁴. Modelul non-occidental/etnic apare, în opinia lui Smith, în Europa de Est și Asia, și se prezintă în mod esențial ca o comunitate de descendență ale cărei elemente centrale sunt reprezentate de accentul pus pe originea prezumată comună în detrimentul teritoriului, națiunea fiind concepută drept „o ‚super-familie’ fictivă, ce stimulează crearea de genealogii și pedigree-uri pentru a-și susține pretențiile, de cele mai multe ori elaborate de către intelectualii nativi, în particular în țările din Europa de Est sau din Orientul Mijlociu”¹⁵. În mod similar, Michael Ignatieff vede naționalismul civic ca fiind „o comunitate a cetățenilor purtători de drepturi egali, uniți în sentimentul lor de atașament față de un set împărțit de practici și valori”, în timp ce naționalismul etnic apare ca model în care „cele mai profunde atașamente ale individului sunt moștenite, nu alese”, în virtutea faptului că „individul este definit de către comunitatea naționalistă și nu comunitatea națională este cea definită de individ”¹⁶.

3. Modelul gellnerian

Ernest Gellner elaborează probabil cea mai complexă tipologie a naționalismelor pornind de la distincția civic/etnic¹⁷, în lucrarea sa *Națiuni și naționalism*. Abordarea lui Gellner se structurează în jurul a trei dimensiuni, ce diferențiază între: deținătorii puterii și restul populației; cei care au avut acces la educație modernă sau la o cultură modernă viabilă, în raport cu cei care nu au avut un asemenea acces; o societate politică în care atât deținătorii puterii cât și restul populației, respectiv atât cei educați cât și cei needucați fie împărtășească o aceeași cultură omogenă, fie nu (Gellner imaginând, pentru simplitate, doar două situații posibile – monoculturalismul, în care elita politică și restul populației împărtășesc aceeași cultură, respectiv biculturală, în cazul în care deținătorii puterii au o cultură distinctă de cea a restului societății)¹⁸. În consecință, rezultă și o definiție specifică a fenomenului naționalist, care ar reprezenta, în viziunea lui Gellner, „intrarea în, participarea la, identificarea cu o înaltă cultură literară care este coextensivă cu o întreagă unitate politică și toată populația acesteia, și care trebuie să fie de acest tip dacă vrea să fie compatibilă cu tipul de diviziune a muncii, cu tipul sau modul de producție pe care se bazează această societate”¹⁹.

Pornind de la dimensiunile amintite, Gellner identifica trei mari tipuri de naționalism, la care, așa cum sugerează Brendan O’Leary²⁰, ar trebui adăugat un al patrulea, pe care autorul german îl consideră caz non-naționalist per se, din motive pe care le voi discuta mai jos și care țin de variabila conflictului interetnic asumată ca explicativă de teoria gellneriană. Primul astfel de tip este și cel menționat anterior – naționalismul împlinit sau satisfăcut, caracteristic societăților monoculturale industriale avansate, fapt ce se reflectă în absența conflictelor naționaliste interne. Acesta este și motivul pentru care Gellner exclude acest tip de naționalism, în virtutea nucleului dur al teoriei sale, ce suprapune conflictul etnic și modernizarea: „modelul nostru prevede și se așteaptă la conflict vertical, între diverse straturi orizontale, însă în mod diferit față de marxism. El anticipează numai acele cazuri în care trăsăturile ‚etnice’ (culturale și alte semne distinctive) sunt vizibile și accentuează diferențele de acces la educație și putere, și mai presus de toate, când ele stânjenesc fluxul liber al oamenilor printre imprecisele linii de stratificare socială. Totodată el prevede conflictul mai degrabă *mai curând* decât mai târziu în evoluția industrialismului (cu precizarea că fără diferențierea culturală/etnică nu se vor ivi deloc conflicte virulente și decisiv explozive, timpuriu sau târziu)”²¹; naționalismul liberal clasic, ce este caracteristic unei situații în care pe de-o parte distincția dintre deținătorii puterii și restul este funcțională și, pe de altă parte, aceasta este corelată cu existența diferențelor culturale, deși educația de tip modern este prezentă în cazul categoriilor menționate, cel puțin în cazul indivizilor relevanți; naționalismul etnic – care reflectă realitatea particulară în care deținătorii puterii au acces privilegiat la cultura înaltă și educație – care, de altfel, este și propria lor cultură –, în timp ce segmentele sociale private de putere sunt totodată lipsite de accesul la educație. Minuscula intelectualitate a celor marginalizați se află într-o luptă constantă de a transforma propria cultură într-una înaltă²²; și ultimul dintre tipurile identificate de Gellner, cel al naționalismului diasporei. Acesta apare în societățile aflate în tranziția de la modelul agrar către cel industrial, fiind caracteristic anumitor grupuri care au avut acces la o cultură înaltă comercială, de regulă în virtutea rolului lor marginal de mijlocitori sau intermediari în economia agrară din care provin. Caracteristicile principale ale acestui grup uman sunt, în opinia lui Gellner, pe de-o parte faptul că este distinct din punct de vedere etnic și, pe de altă parte, faptul că îi lipsește accesul istoric la cultura înaltă și la puterea politică ori militară, fapt ce îl de-

finește ca marginal, un fel de paria susceptibil a cădea victimă a expulzărilor în masă ori a pogromurilor²³.

Abordarea gellneriană dezvăluie două tipuri de probleme extrem de importante, dintre care una este prezentă la nivelul tuturor modelelor explicative de tip modernist, și asupra căreia voi reveni mai jos: asumția valorică asociată cu variabila modernizării, respectiv considerarea conflictului ca element explicativ central în ceea ce privește geneza, respectiv evoluția națiunii. Dacă asupra primeia dintre cele două mă voi apleca în paginile următoare, pe cea de-a doua o voi aborda în cele ce urmează. Din punct de vedere analitic, Gellner preia modelul marxist al conflictului de clasă, pe care îl rescrie în mod fundamental prin înlocuirea proprietății asupra mijloacelor de producție ca variabilă explicativă cu etnia²⁴. Rezultatul este o formulă centrată pe conflict, fapt ce exclude din start – așa cum am subliniat mai sus – naționalismele ce nu intră sub incidența acestui principiu motor particular. Acest tip de abordare concepe naționalismul ca fiind produs al unor anumite tipuri de tensiuni specifice proceselor modernizării, ce se reflectă mai apoi cu necesitate în însăși natura fenomenului naționalist, pe care îl restrânge doar la aspectele sale conflictuale. În consecință, așa cum subliniam și mai sus, tipologia gellneriană a naționalismelor tinde să valorizeze în mod excesiv modelul particular inspirat de teoria marxistă a claselor, în detrimentul alternativelor non-conflictuale generatoare de mișcări naționaliste, prin aceasta eludând o întregă cazuistică extrem de relevantă pentru domeniu (e.g. naționalismul satisfăcut). Originea poziției adoptate de Gellner se găsește la nivelul concepției sale vizavi de modernitate, ce presupune că la nivel social aceasta reprezintă un factor generator de entropie sau „de trecere de la tipar la aleatoriul sistematic”²⁵. Entropia reprezintă pentru Gellner motorul structural necesar apariției naționalismului, în virtutea faptului că reprezintă factorul nivelator al egalității și, totodată, elementul central al conflictului social generator de noi modele identitare precum cel național. Principala critică ce rezultă în urma acestei poziții particulare, așa cum subliniază și Brendan O’Leary, vizează componenta economic-funcționalistă, dominantă în teoria gellneriană a naționalismului²⁶. Pentru Gellner naționalismul poate fi explicat prin consecințele sale benefice pentru societatea modernă, argumentul său în acest sens putând fi sintetizat prin următoarea succesiune de afirmații: 1. Naționalismul este un efect al modernizării; 2. Naționalismul este benefic pentru statele aflate în curs de modernizare, în virtutea faptului că înalta specializare a diviziunii muncii necesită un factor unificator la nivel cultural, ce este subliniat de existența unui sistem educațional dezvoltat și specializat; 3. Naționalismul este pentru Gellner un factor neintenționat în raport cu actorii modernizării; 4. Relația causală dintre naționalism și modernizare nu este recunoscută de către agenții ce operează la nivelul societăților aflate în proces de modernizare; 5. Naționalismul menține din punct de vedere funcțional continuitatea procesului de modernizare prin intermediul unei bucle de feedback ce operează prin intermediul acțiunii modernizatoare a statelor²⁷. În termenii lui Brendan O’Leary, această sintetizare a argumentului lui Gellner subliniază slăbiciunea inerentă a abordării funcționaliste în analiza națiunii și naționalismului, „în care evenimentele și procesele au loc pe de-a-ntregul dincolo de înțelegerea agenților umani, în care consecințele preced cauzele și în care apar suspiciuni în ceea ce privește invocarea tăcută a unor entități supra-individuale și holiste pentru a formula explicații”²⁸. Provocarea pe care teza lui Gellner o ridică vizează așadar rolul pe care structurile sociale îl joacă în privința emergenței și reproducerii naționalismului, fără a pune un accent particular fie pe individ ca agent conștient al acestei schimbări, fie pe colectivitate ca model social reproductiv. Așadar, cheia modelului explicativ gellnerian rezidă în felul în care este privită relația dintre structuri

sociale și agenți – procesele macro-sociale reprezintă constrângeri structurale în raport cu acțiunea agenților individuali (sau colectivi). Gellner vede o relație relativ strictă de determinare între acestea, negând astfel aportul concret pe care agenții îl pot aduce în cadrul dinamicii construcției și reproducerii fenomenului național. Din această perspectivă, singurele structuri operaționale și totodată real-existente apar a fi procesele structurale istorice, care modelează comportamentul agenților și totodată nu sunt controlate sau conștientizate de aceștia. Într-o anumită măsură, viziunea lui Gellner se aseamănă cu modelul mâinii invizibile a lui Adam Smith, în sensul în care acțiunile (economice) individuale motivate egoist conduc către rezultate (și beneficii) colective calitativ diferite – interesele agenților – de orice natură ar fi acestea, politice, economice șamd – odată urmărite conduc în mod agregat către apariția modernizării și, mai apoi, a naționalismului, ca efect secundar, ce mai apoi devin, cum ar spune Bourdieu, structuri structurante ale existenței sociale. Structurile sociale evoluează așadar în mod independent de voința sau conștiința agenților, modelându-le totodată valorile, așteptările și comportamentele: „economia are nevoie atât de noul tip de cultură centrală, cât și de noul stat; iar statul probabil că își va însemna cultural toată turma cu același fier roșu, într-o situație în care nu poate conta pe foarte erodatele subgrupuri spre a-și proteja cetățenii sau a le inspira acel minimum de zel moral și identificare socială fără de care viața socială devine foarte dificilă. Cultura, și nu comunitatea, acordă sancțiunile interne ca atare. Pe scurt, relația reciprocă dintre o cultură și un stat modern este ceva nou, ce izvorăște, inevitabil, din cerințele economiei moderne”²⁹. O’Leary propune, pentru diluarea aspectului funcționalist al teoriei gellneriene, introducerea unei explicații-filtru, care să înlocuiască afirmația numărul patru, ce vizează nerecunoașterea de către agenți a relației cauzale dintre modernitate și naționalism, și anume faptul că elitele modernizatoare cred că naționalismul reprezintă un ingredient esențial pentru modernizare, tocmai pentru că dăreamă barierele ce stau în calea acesteia: „naționaliștii ce construiesc națiunea *recunosc* consecințele benefice ale naționalismului, iar acest fapt explică difuzarea sa politică. Naționaliștii consideră că procesul de construcție a națiunii va sfârâma inhibițiile religioase ori tradiționaliste vizând creșterea economică, dar și blocajele politice – precum dominația imperială ori barierele de castă ce împiedică eliberarea energiilor economice, politice sau culturale”³⁰. Așadar naționalismul este instrumentalizat în virtutea unei raționalități modernizatoare motivate economic. Filtrul explicativ sugerat de O’Leary rezolvă aparent problema³¹, mutând accentul către agenți și modul în care aceștia conștientizează conexiunea dintre naționalism și modernitate. Cu toate acestea, lasă descoperită o chestiune fundamentală și totodată extrem de importantă pentru cercetarea de față, aceea ce vizează însăși respectiva conexiune – legătura de cauzalitate dintre modernizare și emergența naționalismului nu este suficientă pentru a explica o paletă relativ largă de cazuri, așa cum de exemplu este și cel românesc. Asta nu înseamnă însă că, pe de altă parte, se infirmă paradigma modernistă în favoarea explicațiilor de tip etno-simbolist ori perenialist, ci doar că relevanța modelului cauzal modernitate-naționalism este diferită pentru anumite seturi de cazuri, așa cum este cel al periferiei estice europene. Aici nu modernitatea – înțelesă așa cum o fac modernii, în termeni economici – reprezintă motorul emergenței naționalismului, ci aspirația către drepturile politice. Această aspirație nu trebuie asociată la rândul ei cu modernitatea politică, ori cu propensiunea implicită către aceasta, ci trebuie privită în contextul particular în care apare – de regulă altul decât cel modern (absolutism monarhic, ordine feudală a stărilor, imperii orientale tradiționale șamd). Așa cum probabil cel mai bine o ilustrează cazul românesc, naționalismul apare într-un context politic și instituțional aparte – ordinea politică feudală transilvăneană

reglementată încă din secolul XV –, nu însă și într-unul economic în care capitalismul (ori dezirabilitatea acestuia) să fie o variabilă explicativă. Al doilea val sau etapă a naționalismului românesc – cea de la 1848 – se supune doar parțial filtrului explicativ propus de O’Leary, în sensul în care avem de-a face cu o minoritate intelectuală conștientă, dar care caută, similar celei anterioare din Transilvania, emanciparea în cadrul unei ordini politice imperiale, așadar modernizarea politică în cel mai bun caz, atât în interiorul propriei societăți, cât și în cel mai amplu, al oridinii imperiale amintite anterior. Cu alte cuvinte, cazuistica existentă nu îndreptățește afirmația conform căreia naționalismul este un produs al modernității decât în privința unui număr limitat de exemple, situate în Europa Occidentală, acestea fiind și cele care au inițiat fenomenul naționalist. Este, așadar, în cazul naționalismelor periferice, un produs exclusiv al mediului politic. În același timp, fenomenul naționalist nu apare izolat (circumstanțe diferite conducând către un același rezultat ideologic în mod independent), acest lucru fiind explicabil tocmai în virtutea unei conexiuni – ideologice, nu istorice însă – între naționalism și modernizare, ce își datorează existența contextului specific ce a dat naștere naționalismului, cel Occidental. Pentru a sintetiza, se poate observa existența cauzalității istorice modernitate-naționalism doar la nivelul societăților occidentale care au și inițiat fenomenul naționalist, aceasta reflectându-se mai apoi la nivel ideologic, unde discursul naționalist implică, de cele mai multe ori (mai precis în forma sa liberală) și o puternică dimensiune modernizatoare – economică, politică, uneori culturală. Așadar teza gellneriană trebuie în consecință limitată la explorarea cazuisticii Occidentale, altfel pierzându-și mare parte din valoarea explicativă.

4. Civic-etnic sau liberal iliberal?

Trebuie de asemenea adăugată, în completarea discuției de mai sus, suprapunerea a două modele taxonomice aparent distincte – cel amintit până acum, care diferențiază între naționalismul civic și cel etnic, respectiv cel care accentuează în mod particular variabila ideologică liberală – liberal/iliberal. Lucrările unor teoreticieni liberali ai naționalismului precum Kymlicka³² disting între naționalismul liberal și cel iliberal, dublând așadar distincția etnic/civic din perspectiva raportării la valorile liberale. Pornind de la definiția conform căreia națiunea reprezintă o „comunitate intergenerațională, mai mult sau mai puțin completă din punct de vedere instituțional, ocupând un teritoriu dat și împărțind o limbă și istorie distincte”³³, Kymlicka identifică naționalismul liberal cu o anumită formă de unitate la nivel social, constituită pe solidaritatea națională ce se reflectă în dorința de auto-guvernare³⁴. Deși fundamentată etnic, națiunea liberală nu are drept scop urmărirea unui bine comun particular ci, în spiritul definiției lui Renan, în virtutea unei conștiințe specifice vizând trecutul, viitorul și instituțiile publice, are în vedere îndeplinirea de către membrii ei cetățeni a obligației liberale ce vizează justiția între conaționali³⁵. Pe de altă parte, naționalismul iliberal se caracterizează prin opresiunea grupurilor marginale, fie pe criterii etnice, fie pe criterii socio-culturale sau economice. În același timp, naționalismul iliberal neagă autonomia individuală (văzută ca potențatoare a criticii elementelor constitutive ale națiunii), impunând totodată anumite obiective comune colective văzute drept componente ale identității naționale³⁶. Distincția liberală este mai degrabă una normativă (asemeni celei civic-etnice), implicând un anumit nivel de așteptări în privința procesului de democratizare și, prin aceasta, prea puțin utilă ca instrument analitic. Am putea spune mai degrabă că ea reprezintă doar o fațetă a distincției clasice etnic/civic, mai precis o interpretare ideologică particulară a modelului etnic, o încercare de racordare a acestuia la cerințele demo-liberalismului³⁷.

5. Concluzii: aspectele normative ale distincției civic-etnic

Revenind la afirmația lui Kohn privind geneza naționalismului etnic, trebuie remarcate două probleme majore: prima dintre ele ține de modelul normativ pe care în fapt îl propune – anumite arii geo-culturale se presupun a fi „înapoiate” din punct de vedere politic, fapt ce determină reacția lor ideologică exprimată prin apariția naționalismului etnic-iliberal. Există, implicit o relație valorică ierarhică între cele două modele, ce presupune dezirabilitatea tipului civic în raport cu cel etnic. Iar această ierarhizare valorică presupusă de taxonomia civic-etnic se originează la nivelul celei de-a doua probleme amintite, care privește variabila modernizării, ce structurează cadrul în care operează clasificarea respectivă. În termenii lui Dankwart Rustow, statul-națiune modern reprezintă „singurul cadru politic în cadrul căruia principiile de egalitate și de împlinire pot fi menținute [...] Doar societățile transformate în națiuni s-au dovedit capabile a atinge formele mai avansate ale modernității, și numai națiunile modernizatoare au șansa de a-și păstra identitatea în prezenta epocă a modernizării”³⁸. Modernizarea, definită generic drept sumă a proceselor de schimbare la scară largă prin care o anumită societate tinde să dobândească caracteristicile economice, politice, sociale și culturale considerate a fi tipice modernității, incumbă o serie de implicații normative ce fac referire la deprecierea a ceea ce este vechi și/sau tradițional³⁹. Delanty și O’Mahony înțeleg modernitatea – respectiv procesele presupuse de aceasta – ca implicând, dintr-o perspectivă a formelor sociale și instituționale, existența unui proiect social fundamentat pe patru tipuri distincte de dinamici instituționale: apariția sau formarea statului, democratizarea, capitalismul, respectiv intelectualizarea culturii⁴⁰. Fiecare dintre dinamicile amintite mai sus implică și o relație particulară cu națiunea și naționalismul, jucând un rol esențial în constituirea acestora. Cu alte cuvinte, procesul modernizării are drept consecință emergența națiunii și a naționalismului – esențialmente este vorba despre un argument funcționalist originat, așa cum am văzut mai sus, în teoria lui Gellner.

În același timp, deși autorii susțin contrariul, argumentul modernist se dovedește a fi normativist și occidentalocentric. Pot fi identificate o serie de puncte ce ilustrează principalele slăbiciuni ale viziunii moderniste și care se reflectă și în aria de cercetare a națiunii și naționalismului, în particular în cazul taxonomiei civic-etnic examinate aici. În primul rând, construcția de modele explicative dihotomice care contrastează în mod rigid tradiționalul și modernul ca formulă de combinare sistemică coerentă a unor elemente interdependente; în al doilea rând, identificarea unui model standard de dezvoltare, ce poate fi originat la într-un set de universalii evoluționiste, precum industrializarea ori urbanizarea⁴¹, fapt ce reduce varietatea și complexitatea plurifațetată a direcțiilor pe care schimbarea socială le poate lua în diferite contexte istorice; în al treilea rând, accentul pus pe variabilele endogene ale schimbării, în particular procesele de diferențiere instituțională și culturală ca motor al transformării sociale, prin aceasta ignorând relațiile de dependență și de interdependență dintre entități politice aflate la niveluri diferite de dezvoltare în cadrul unui sistem mondial (și unde astfel distincția potrivită nu este între țări avansate și înapoiate, ci între țări și regiuni ale lumii implicate în moduri și măsuri diferite în condiția globală a modernității); și, în al patrulea rând, accentuarea rolului pe care forțele sistemice ale schimbării îl joacă în raport cu strategiile actorilor individuali sau colectivi⁴². În același timp, dincolo de problemele epistemologice enumerate mai sus, pot fi identificate din perspectivă ideologică și o serie de critici complementare, din care două sunt cele mai relevante în raport cu subiectul de față: viziunea modernistă vede modernizarea și occidentalizarea ca sinonime și, în al doilea rând, afirmă inevitabilitatea modelului occidental de dezvoltare⁴³.

Mai precis, poziția modernistă produce anumite tipuri de așteptări în ceea ce privește direcția în care se desfășoară schimbarea în societățile umane sau, în termenii lui Taylor, „modernitatea născută din iluminism a fost un proiect centrat pe progres, pe inevitabilitatea schimbării sociale care conduce către o lume mai bună. Tipul de politică inaugurată de Revoluția Franceză avea drept obiectiv organizarea acestei schimbări sociale și orientarea ei în direcțiile dorite”⁴⁴. Așadar adoptarea raportării la modernitate în taxonomia privind naționalismul nu poate decât distinge între „naționalisme bune” și „naționalisme rele”, în urma evaluării prin prisma cerințelor modernității. În același timp, afirmă implicit un anumit model de dependență de cale în ceea ce privește societățile umane – acestea nu pot decât evolua de la stadiul tradițional-agrar (deci inferior) la cel modern-industrial (superior), ce se reflectă în cercetările din domeniu la nivelul așteptărilor pe care acestea le au în ceea ce privește schimbările/evoluțiile din sânul diferitelor tipuri de naționalism – naționalismul considerat etnic sau etno-cultural se va transforma, la nivel istoric într-un model superior, (mai apropiat de) cel civic.

În același timp, modelul lui Kohn presupune în mod fals că națiunile occidentale au fost civice încă de la bun început⁴⁵, fapt ce reprezintă o ștergere forțată și voluntară a elementelor etno-culturale din istoria Occidentului, creionând așadar o imagine profund distorsionată privind apariția și evoluția fenomenului naționalist în Europa.

Note

¹ Cercetător postdoctoral, Școala Națională de Studii politice și Administrative, București, beneficiar al proiectului Burse doctorale și postdoctorale pentru tineri cercetători în domeniul științelor politice, științe administrative, științele comunicării și sociologie, POSDRU/159/1.5/S/134650, finanțat prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013 și co-finanțat de Fondul Social European.

² Kamusella Tomasz (2009) *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, New York: Palgrave MacMillan, p. 42

³ Shulman Stephen, „Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, în *Comparative Political Studies*, Vol. 35, No. 5, June 2002, p. 555.

⁴ Kamusella Tomasz, op.cit., p. 42.

⁵ Brown David (2000) *Contemporary Nationalism. Civic, Ethnocultural and Multicultural Politics*, London&New York: Routledge, pp. 49-50.

⁶ Kohn Hans (1944) *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, New York: MacMillan, p. 17.

⁷ Ibidem, pp. 19-20.

⁸ Ibidem, p. 29.

⁹ Brown David, op.cit, p. 51.

¹⁰ Kohn Hans, op.cit., p. 30.

¹¹ Idem.

¹² Brown David, op.cit, p. 50.

¹³ Kohn Hans op.cit., pp. 329-330.

¹⁴ Smith Anthony D. (1991) *National Identity*, London: Penguin Books, p. 11.

¹⁵ Ibidem, p. 12.

¹⁶ Ignatieff Michael (1993) *Blood and Belonging: Journey into the New Nationalism*, New York: Farrar, Strauss and Giroux, pp. 7-8.

¹⁷ Pe care o preia de la John Plamenatz, „Two Types of Nationalism”, în Kamenka Eugene (ed.) (1973), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*, London: Edward Arnold.

¹⁸ Gellner Ernest (1997) *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*. București: Antet, pp. 134-141, 147.

¹⁹ Ibidem, pp. 144-145.

²⁰ O'Leary, Brendan, „On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism”, în *British Journal of Political Science*, Vol. 27, 1997, p. 201.

²¹ Gellner Ernest (1997) *Națiuni și naționalism*, ed.cit., pp. 145-146.

²² Situație ce corespunde, în viziunea lui Gellner, naționalismelor est-europene, balcanice și slave – vezi Gellner, *Națiuni și Naționalism*, ed.cit., pp. 151-152.

²³ Ibidem, pp. 147-164.

²⁴ Ibidem, p. 145.

²⁵ Ibidem, p. 99.

²⁶ Aceasta reprezentând încă o asemănare cu Marx. O'Leary îl citează în acest sens pe unul dintre fondatorii Noii Stângi, Perry Anderson, care se lamenta în privința teoriei lui Gellner, despre care considera că are drept trăsătură fundamentală „funcționalismul său economic obsesiv” – Anderson Perry, „Science, Politics, Enchantment”, în Hall John and Jarvie Ian (Eds.) (1992) *Transition to Modernity: Essays on Power, Wealth and Belief*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 207, citat în O'Leary Brendan, art.cit., p. 203.

²⁷ Ibidem, p. 204.

²⁸ Idem.

²⁹ Gellner, *Națiuni și Naționalism*, ed.cit., pp. 205-206.

³⁰ O'Leary, art cit, p. 204.

³¹ O'Leary identificând de altfel două puncte slabe ale explicației filtru – faptul că acțiunile inițiatorilor națiunii nu sunt motivate inițial economic, ci de considerente ce țin de succesul militar și securitatea geopolitică, respectiv faptul că naționalismul ar putea să nu fie esențial pentru succesul modernizării, așa cum presupune Gellner – O'Leary, art cit, p. 205.

³² Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press; Kymlicka, Will (2001) *Politics of the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, New York: Oxford University Press.

³³ Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship*, p. 18.

³⁴ Kymlicka, Will (2002) *Contemporary Political Philosophy*, New York: Oxford University Press, p. 261.

³⁵ Kymlicka, Will (2001) *Politics of the Vernacular*, p. 39.

³⁶ Ranjoo Sedou Herr, „In Defense of Nonliberal Nationalism”, în *Political Theory*, Vol. 34, No. 3 (Jun., 2006), p. 308.

³⁷ Deși, pe bună dreptate, David Brown sugerează că atât naționalismul civic, cât și cel etnic au capacitatea de a dezvolta forme atât liberale, cât și iliberale – Brown, op.cit., p. 49.

³⁸ Rustow Dankwart (1967), *A World of Nations: Problems of Political Modernization*, Washington: Brookings Institute, pp. 30-31.

³⁹ Martinelli Alberto (2005) *Global Modernization. Rethinking the Project of Modernity*, London&Thousand Oaks: Sage, p. 5

⁴⁰ Delanty Gerard, O'Mahony Patrick (2002) *Nationalism and Social Theory. Modernity and the Recalcitrance of Nation*, London&Thousand Oaks: Sage, p. 9.

⁴¹ Vezi de exemplu în Taylor Peter J. „Embedded Statism and the Social Sciences: Opening up to New Spaces”, în *Environment and Planning*, Vol. 28, 1996, pp. 1920-1921. Taylor subliniază originea darwinistă a acestui model, considerând că „teoria evoluționistă a devenit populară în științele sociale timpurii deoarece oferea legitimitate științifică asumției progresului ce culminează în autoevidența superiorității societății europene contemporane. Astfel, sociologii și antropologii au putut produce faimoasele lor teorii ale stadiilor evoluției sociale ce au drept punct final civilizația de tip industrial” (p. 1921).

⁴² Martinelli Alberto, op.cit., pp. 55-56.

⁴³ Ibidem, p. 56.

⁴⁴ Taylor Peter J. „Embedded Statism and the Social Sciences: Opening up to New Spaces”, în *Environment and Planning*, Vol. 28, 1996, p. 1918.

⁴⁵ Kuzio Taras, „The Myth of the Civic State: A Critical Survey of Hans Kohn's Framework for Understanding Nationalism”, în *Ethnic and Racial Studies*, No. 1, Jan. 2002, p. 21.

Bibliografie

1. Brown David (2000) *Contemporary Nationalism. Civic, Ethnocultural and Multicultural Politics*, London&New York: Routledge;
2. Delanty Gerard, O'Mahony Patrick (2002) *Nationalism and Social Theory. Modernity and the Recalcitrance of Nation*, London&Thousand Oaks: Sage;
3. Gellner Ernest (1997) *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*. București: Antet;
4. Ignatieff Michael (1993) *Blood and Belonging: Journey into the New Nationalism*, New York: Farrar, Strauss and Giroux;
5. Kamusella Tomasz (2009) *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, New York: Palgrave MacMillan;
6. Kohn Hans (1944) *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, New York: MacMillan;
7. Kuzio Taras, „The Myth of the Civic State: A Critical Survey of Hans Kohn's Framework for Understanding Nationalism”, în *Ethnic and Racial Studies*, No. 1, Jan. 2002, pp. 20-39;
8. Kymlicka, Will (1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford: Clarendon Press;
9. Kymlicka, Will (2001) *Politics of the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship*, New York: Oxford University Press;
10. Kymlicka, Will (2002) *Contemporary Political Philosophy*, New York: Oxford University Press;
11. Martinelli Alberto (2005) *Global Modernization. Rethinking the Project of Modernity*, London&Thousand Oaks: Sage;
12. O'Leary, Brendan, „On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism”, în *British Journal of Political Science*, Vol. 27, 1997, pp. 191-222;
13. Ranjoo Sedou Herr, „In Defense of Nonliberal Nationalism”, în *Political Theory*, Vol. 34, No. 3 (Jun., 2006), pp. 304-327;
14. Rustow Dankwart (1967), *A World of Nations: Problems of Political Modernization*, Washington: Brookings Institute;
15. Shulman Stephen, „Challenging the Civic/Ethnic and West/East Dichotomies in the Study of Nationalism”, în *Comparative Political Studies*, Vol. 35, No. 5, June 2002, pp. 554-585;
16. Smith Anthony D. (1991) *National Identity*, London: Penguin Books;
17. Taylor Peter J. „Embedded Statism and the Social Sciences: Opening up to New Spaces”, în *Environment and Planning*, Vol. 28, 1996, pp. 1917-1928.

